

ΠΩΣ ΓΝΩΡΙΖΟΥΜΕ ΤΟ DANTE

B'.

Σταμάτησ' άμέσως από την άρχή του λόγου μου στον ύμνο της σταελικής Κόριννας έπάνω στο Καπιτώλιο. Σ' εκείνον ηδρα κάτω σαν εισαγωγή μουσική προγοδεύει τα χαρακτηριστικά της συμφωνίας που έδώ επιχειρώ να ξεδιαλύσω για το δοξολόγημα του Ποιητή. Και περισσότερο ακόμα πατώντας ήθελα στο λυρικό, ουνοπτικό, μά προσεχτικά παντού σχεδόν φερμένο κοίταμα της μεγαλόπνοης γυναίκας άγνωστια στο δάντειο κολοσσό, ν' αντισταθώ κάπως του Charles Maurras σε κάποια κρίση του για τους ρωμαντικούς, που τη νομίζω άδικη, κι ακόμα κάτω πιο πολύ: ριμμένη σκόπιμα. Και τούτο με όλο μου το θαυμασμό και προς την ύψηλή προσωπικότητα του ανθρώπου αυτού, μά και ξεχωριστά, — καθώς το είπα — για το λόγο του περί του Δάντη, το θαμμένο μπροστά στη μετάφραση της «Κόλασης» από την κυρίαν Espinasse-Mongenot κ' ύστερα και ιδιαίτερα τυπωμένο. Στο λόγο τούτο του Μωρράς απέναντι, μαζί και μαριφέστο δογματικό και γλωσσικό κολλητέχνημα, δεν μπορεί να παραβληθώ, άξιος, όμοια και ισοδύναμος, μέσα στα χρονικά της διανοούμανης, την ώρ' αυτή, Γαλλίας, παρά ο άλλος λόγος του άλλου μεγάλου λογογράφου, του Μωρίς Μπωρρές. Ο λόγος που τον είπα στο άμφιθέατρο της Σορμπονής, μπροστά στον πρόεδρο της Γαλλικής Δημοκρατίας, στην επίσημη πονεπιστημιακή τελετή, την ώργανωμένη από την άφορητή των «Εξαρκόσιων χρόνων» το καλοκαίρι που μάς πέρασε. Το λόγο του ο Μπαρρές τον τιλοφόρησε «Η μεγάλη άποστολή του Δάντη»· μιλεί για τον έπαγγεμένο του ποιητή φιλολογικώτερα κάπως, και με πόρους πλουσιώτερους, εγκυκλοπαιδικότερος, θα έλεγα, στη δαντική φιλοσοφία του, εκεί που ο άλλος, ο Ισίδριμος, είναι λιγώτερος, πολιτικώτερος, και κατωμένος, και με όλη του τη χάρη, για ν' άρέσει πιο πολύ σ' εκείνους που μετρούνε συμπάθειες κι αγάπες τους με την αυστηρήν αποκλειστικότητα του στωικού. Στα δυά αυτά ρητορικά πρότυπα προσθέτω άδίσταχτα ένα παλιών ήμερών, άρθρο απλό εκείνο, του Ψυχάρη άρθρο, δυστυχώς κ' εκείνο γαλλικά γραμμένο· άργότερα, στον τόπο που πρέπει, θα μιλήσω γι' αυτό πιστιά καθώς του άξιζει. Τώρα σταματώ άλλοι. Στον πρόλογο του Μωρράς άρχίζοντας το κεφάλαιο ΥΙ που έπιγράφεται «Η κατανόηση της Κόλασης» δουβάω τα λόγια αυτά: «Αν ο Βολταίρος δεν κατάλαβε τίποτε από την Κόλαση, οι άνθρωποι του 1830 τον κατάλαβαν όλος διόλου άνάποδα, και ο άδιάκοπα «τρομασμένος» (τά εισαγωγικά τά βάζει ο ίδιος ο συγγράφας) Δάντης του Βίχτορα Ούγκω, είναι, καθώς πιστεύω, ή κακοεξηγήηση του Δάντη πραγματοποιημένη, φερμένη όσο δεν παίρνει άλλο!». Γνωρίζω πόσην έχουν έπιβολή γνώμες του Μωρράς και πόσο, τουλάχιστο μέσα στους κύκλους συνιδεατών και θαυμαστών του, θα συλλωνύται σαν «άρθρο πίστεως». Και το άντάρωμαντικό του αυτό χτύπημα μου θύμισε, πρώτ' απ' όλα, τη σκέψη κάποιου άξιαγάπητου, πρώτ' απ' το θάνατο

άρπαγμένου άγγολόγου στην όγκωδέστατη μελέτη του για το Robert Burus. «Είναι πλάτες, γράφει ο Angellier που γλιστρούνε μέσα στις φιλολογικές ιστορίες και καταλήγουνε και ριζώνουν τόσο βαθιά, που πιά σου είναι άδύνατο να τις ξεριζώσης». Η ιδέα του Άντζελιέ δεν άληθεύει μανάχα για τις φιλολογικές ιστορίες· συχνά πικρά στροβώνει το δρόμο της ιστορίας, γενικώτατα, θα έλεγα. Δεν είναι διόλου άπίθανο ή βεβαίωση του Μωρράς, μάλιστα και βοηθημένη από την αντίδραση κατά του ρωμαντισμού και ξεχωριστά κι από την άνταπάθεια που δεν πεφει να μουρμουρίζη για τον περάστιο ποιητή, να κόμη το γύρο του κόσμου, αντιγραμμένη και αντίλαλημένη από λογής ιστορικούς και διανοητικούς. Άντιθέτα, ή φωνή μου, δε θα έχη τη δύναμη π'ρά του δειλού ψιθυρισμού μέσα σ' ένα βούισμα. Δέ φροντίζω. Η φωνή μου, άκούγεται δεν άκούγεται, είναι αυτή: «Ο,τι φθέγγεται ο Μωρράς για τον Ούγκω, δεν είναι βάσιμο. Κάτι περισσότερο: Δεν είναι άληθεια. Παροπέρη ακόμα: Είναι άνάξιο της περιωπής χαρχήτης, σαν του Μωρράς. Δεν είμαι σε θέση μά και σε θέση να είμωνα, δεν έχω καιρό και δρεξη να τον ξεκαθαρίσω τον ισχυρισμό του για όλους τους ανθρώπους του 1830, καθώς, γενικώτατα, τους άτρεφει. Όμως όλος ο ρωμαντισμός του 1830 συγκεντρώνεται και συγκεφαλαιώνεται στον Ούγκω, τον αντιρροσσαιπεντικό «Άτλαντα της έποχής εκείνης. Θα έφταναν ατότος για να χαραχτήρηση τους ανθρώπους του 1830». Και αν ο χαραχτήρισμός που κάνει του Ούγκω — δαντολόγου βρεθή πως δεν είναι σωστός, κ'έντας λογικά δικαιώνεται να υπομιαστή το βάσιμο του κατηγορητήριου και για τους άλλους όλους. Άλλά πρέπει με τη σειρά να προχωρήσω. Το σχέδιό μου πλατύ. Μά μου χρειάζεται. Μου άρέσει περισσότερο να σταματώ και να ψάχνω, παρά να περνά γλιστρώντας. Ο Μωρράς για να σταθή στον Ούγκω, άρχίζει από το Βολταίρο. Και είναι στο πρόγραμμα των άρθρων τούτων το παρούσιασμα του Δάντη κάτω από «το πρίσμα — καθώς είπα — των ανθρώπων που μιλήσανε για κείνον με το λόγο τον πεζό ή με τί στίχο». Πιστεύω πως ο Μωρράς θα έννοι ή άρθρο του Βολταίρου για το Δάντη στο «Φιλοσοφικό Λεξικό». Μόνο δεν τον κατάλαβε. Ο Μωρράς εύλαθητικά την άμυφεί την άκαταληψία του είδους αυτού αν και φτάνει αυτή για να ρίξη το Βολταίρο πολύ κάτω στην υπόληψη των ανθρώπων, που ήχι λατρεία, μά μιάν άπλην άντιληψη θα έχουν των μεγάλων δημιουργών. Και ο ποιητής της «Θείας Κομωδίας» για τον πολυγνώστη πολεμιστή του «Φιλοσοφικού Λεξικού», περίφημο όλικό για να δείξη την έξυπνάδα του, να ρίξη τα έπιγράμματα του, να κεντήση, να πειρώξη, να γελάση, να σταθή άπελαστικά έλαφρός άπάνου από κάποια βαρεία πολύ για τη ζυγαριά του άντικειμένου. Οι Ίταλοι, μάς λέει, τον άνωμάσανε θείο το Δάντη· μά είναι θεός κρυμμένος· λίγοι κατάλαβαν τον χρησιμό του. Έχει σχολιαστές· Ένας λόγος περισσότερο για να στέκεται άκατάληπτος. Κ' έτα' ή φήμη του θα πάη μετρίωνοντας, γιατί σχε-

δὸν κανεὶς δὲν τὸν διαβάξει. Ἐξοκολουθώντας, διηγείται τὴν ἱστορία τῆς ζωῆς τοῦ Δάντη στὸν ἴδιον τὸ διαπιστωθὲν καὶ τὸν ξερό τόνο ἀνθρώπου που βλέπει νὰ στέκεται χῆμηλότερ' ἀπὸ κείνον ὁ βιογραφούμενος. Σημειώνει μὲ τὴν εἰδηση πῶς οὐνθεσε τὴν κωμωδία του τοῦ ἄδου, τοῦ καθαρτήριου καὶ τοῦ παραδείσου στοὺς διάφορους τόπους τῆς ἐξορίας του. Καὶ ἀφελέστατα σημειώνει : «Κοιτῶ ἡ ρούσικη αὐτῆς σαλίτα, καὶ αὐτὸς ὁ κυκεῶνας πέρασε γιὰ ὠραῖο ἐπικὸ ποίημα». Ἀκολουθεῖ σὲ δέκα γραμμὲς ἡ παρουσίαση τῶν κύκλων τῆς Κόλασης γιὰ νὰ φάσῃ στὸ ἄλλο φωτεινὸ συμπέρασμα : «Αὐτὰ ὅλα εἶναι στὸ ὕψος τοῦ λόγου τοῦ κωμικοῦ; Ὁχι. Εἶναι στὸ ὕψος τὸ ἡρωϊκὸ; Ὁχι. Ποιῶ γούστο λοιπὸν γέννησε τὸ ποίημα τοῦτο; Ἐνα γούστο παράξενο».

Ἐπὶ τέλους συγγατεβαίνει νὰ ὁμολογήσῃ πῶς βρισκοντοί στὸ ἀλλόκοτο αὐτὸ καὶ τὸ ἀκατόνιστο τραγοῦδι στίχοι εὐτυχισμένοι, ἀπλοί, ποὺ θὰ ζήσουν. Ἀξίος ὁ μισθὸς του. Ἡ κριτικὴ τοῦ εἶδους αὐτοῦ δὲν ξαφνίζει τοὺς σινηθισμένους μὲ τὴν ἀνάγνωση τοῦ «Φιλοσοφικοῦ Λεξικοῦ». Δαμόνιος ὁ νοῦς τοῦ Βολταίρου, μπορεῖ στὸ εἶδος του, λαμπάδα τοῦ ὁρθοῦ λόγου ποὺ ἔδιωξε σὲ πολλὰ, τὸ σκοτάδι τῆς πρόληψης. Λουκιανὸς ἔσυναγεννημένος, καθὼς τὸν θέλει ὁ Ἀλέξανδρος Σοῦτσος, ἀντιπροσωπεύει τὸ κλασσικὸ τὸ πνεῦμα τὸ ῥηλικὸ σὲ κάποια του χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα. Μὰ τί περιμένετε ἀπὸ ἄνθρωπο ποὺ θάζει πολὺ ἀπάνου ἀπὸ τὸν Ὅμηρον τὸ Βιργίλιο — εἴταν τότε ἴσως ἡ ἰδέα τοῦ κωικοῦ καὶ κυριαρχοῦσε στὰ πνεύματα βιργιλιομανῆς ὁ φιλόλογος Σκαλλίγγρος —

καὶ ἀκόμα φαίνεται πῶς προτιμᾷ τὸν Ἀριστοτολὸν καὶ τὸν Τάσσο ἀπὸ τὸν Ὅμηρον. Τὸν Πίνδαρον τότε λούζει ἀπὸ τὴν κορφὴ ὡς τὰ νύχτι ὡς ἀσυνάρτητο — ἀν καλὰ θυμοῦμαι — γιὰ τὸ Σοφοκλεῖ, ποὺ τότε συμπαθεῖ, μὲ μὲ συγκατατίθηται τὸ Σαίξπηρο, ποὺ κάτω τὸν ξέφτισε στὴν ἰσχυρὴ ὑπερεκ τὸν ποδοπάτησε. Γιὰ τὸν Πασκάλ ἀποφαντικὰ σιγαδὰ, ἀνυποψίαστα. Πολὺ σωστά, παρατηρεῖ ὁ κριτικώτατος Faguet γιὰ τὸ Πασκάλ, ἄσχετα μὲ τὴ φιλοσοφία του καὶ τὴ θεολογία του, εἶναι ἴσως ὁ μεγαλύτερος ποιητὴς τοῦ 17ου αἰῶνα. Καὶ πῶς νὰ αὐστηρῶς τέτοια ποιησὴ ὁ πεζώτατος Βολταίρος; Ἀν ρωτᾶτε καὶ γιὰ τοὺς ἀρχαίους, ὁ Βολταίρος ὁ κλασσικιστὴς, δὲν καταβαίνει σχεδὸν ἑποτε ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους. Καὶ τί παράξενο! Διαβάσεις τὸ Chateaubriand, καὶ σὲ κάθε του σελίδα βλέπετε πῶς ὁ ρωμαντικὸς, πῶς ὁ ἐπαναστάτης, ἐκεῖνος κατέχει τὸ νόημα τοῦ ἀρχαίου ζωηρότερα, δυνατώτερα, πληρέστερα ἀπὸ τὸν κλασσικιστὴ τὸ συντηρητικὸ ἀπὸ τὸ Βολταίρο. Ὁ Μωρράς ἐξοφλεῖ ἀπέναντί του μὲ ἀρκετὴν ἐγγένεια κλασσικιστὴς πάντα ὁ ἀμαρτωλὸς μᾶς θεβαιώνει πῶς τίποτε σχεδὸν δὲν κατάλαβε ἀπὸ τὸ Δάντη καὶ τραβάει νὰ ρίξῃ τὸ φαρκὶ του πρὸς τὴ ρωμαντικὴ κορφή. Ὁ Μπαρρές ὅμως πρὸ ἀνεξάρτητος στὰ λόγια του καὶ στὴ σκέψῃ του ἀντικειμενικώτερος, ἐντὼνότερα σημειώνει τὸ βολταϊρικὸ γλῶσσισμα. «Στὸ σημείον τοῦτο ἡ ἀκατοληφία τοῦ Βολταίρου εἶναι ἐλεεινὴ, ὅσο καὶ ἂν δὲν τῆς λείπει ἡ ἐξυπνάδα. Μὲ τὸν πρὸ χροικημένο οἶστο, τί κουτομάρεις ὁ Βολταίρος σάβρισε γιὰ τὸ Δάντη!»

Κωστής Παλμάς

Ἐπειτα ἀπὸ τόσο χρόνον, ποὺ γύριζε στὶς ἐπαρχίες, ἀπὸ γυμνάσιο σὲ γυμνάσιο, καταστάλαξε πὰ στὴν Ἀθήνα. Ἦρθε ὅμως στὶς πρὸς ζαθὲς χρονιές, στὴν ἀκριβεία καὶ στὴ στενοχώρια. Ποῦ νὰ νοικιάσει κάμψη σὲ κεντρικὴ συνοικία. Φωτιά τὸ νοῦν. Προτίμησε νὰ καταφύγῃ στὴν ἀγρία, σχεδὸν στὴν ἐξοχή. Πέρα ἀπὸ τὸν Ἅγιο Μελέτη, στὰ περιβόλια κοντὰ, βρῆκε δαμάτιο εὐρύχωρο μὲ ἥλιο καὶ ἀέρα. Μακριὰ λιγάκι, μὰ εἶχε τὸ τραμ ὁχτὼ καὶ ἀνέβαινε στὴν Ὀμόνοια. Ἀπὸ κεῖ στὴ Νεάπολη, εἰς τὸ Γυμνάσιο, πήγαινε μὲ τὰ πόδια.

Δὲν εἶτανε πὰ νέος, μὰ δὲν εἶχε ἀκόμα τὰ πενήντα. Καὶ καλοστεκούμενος. Στὸ μουστάκι του, στὰ μαλλιά του, οὔτε μιὰ ἄσπρη τρίχα. Τίποτε δὲν μπορούσε νὰ προδώσῃ τὴν ἡλικία του.

Ζοῦσε βίον μονότονον. Πρῶτὴ σιμωνόταφει καὶ διάβαζε, στὶς ἑπτὰ καὶ τέταρτο ἔβγαινε ἀπὸ τὸ σπίτι, ἔπαιρνε τὸ τραμ καὶ ἔφτανε στὴν Ὀμόνοια. Στὶς ὁχτὼ παρὰ τέταρτο στὸ Γυμνάσιο, δεῦτερος πάντοτε, γιὰ τὴν πρῶτος πήγαινε κάποιος συνάδερφός του, ποὺ δὲν ξεκολλοῦσε ἀπὸ τὸ σχολεῖο, σὰ νὰ πρὸς εἶχε πάρει προίκα. Στὶς ἑντεκα τελείωνε τὸ μάθημά του, ἔκανε ἑνα γύρο στὸ Βασιλικὸ κῆτρο πάντοτε, χεϊμῶνα-καλοκαίρι, περνοῦσε τὴν ὁδὸ Σπιδίου, ποὺ τόσο τὸν διασκεδάζει, καὶ κατέβαινε στὴν Ὀμόνοια νὰ φάει, πάντοτε

στὶς δώδεκα, στὸ ἴδιον ξενοδοχεῖο, στὸ ἴδιον τραπέζι, στὴν ἴδια καρέκλα.

Μετά τὸ μεσημέρι διάβαζε. Ἀφῆνε ἀργὰ τὸ δαμάτιο, στὶς ἑξῆ, καὶ πήγαινε στὸ καφενεῖο. Στὶς ὁχτὼ δεπνοῦσε καὶ ἀπ' τὸ ξενοδοχεῖο στὸ σπίτι.

Ἔτσι ζοῦσε μονότονα. Τοῦ ὄλεσαν οἱ συνάδερφοί του καὶ οἱ φίλοι του. Αὐτὸς ἔβρισκε μιὰ δικαιολογία λιγάκι παράξενη.

— Εἶναι ὁ ρυθμὸς τῆς ζωῆς, ἔλεγε.

Δοκίμαζε μιὰ ξεχωριστὴ εὐχαρίστηση στὸ τραμ. Ἐκεῖνο τὸ ὁχτὼ — Λισιών — κατέβαινε καὶ ἀνέβαινε πάντα γιομάτο. Ποτέ του δὲν κατώρρισε νὰ βρῇ θέσιν νὰ καθίσῃ. Πηδοῦσαν ἄλλοι καὶ πιάσανε τὰ καθίσματα. Αὐτὸς ὄρθιος πάντοτε πήγαινε, πότε μέσῃ πότε στὸν ἐξώστη. Ὅλους, ὅσοι ἀνεδοκιμαζότανε μὲ τὸ ἴδιον τραμ, τοὺς εἴχαιρε καὶ τὸν εἴχαιραν. Μὲ ἀρκετοὺς χαιρετιότανε καὶ κουβέντιαζε, χωρὶς ὅμως οὔτε αὐτὸς νὰ ξαίρει τὸν ὄνομά του, οὔτε κείνοι τὸ δικό του.

Τὸ πρῶτ καὶ τὸ βράδι τὸ τραμ γέμιζε κορίτσια. Μοδιστροῦλες, μεδιτήτριες, δαχτυλογράφοι. Ὅλη τὴν ὥρα τιτυβίζανε σὰν τὰ πουλάκια, γελοῦσαν ἢ ἄλλοιζαν γλυκιεὲς ματιές μὲ τὰ παλληκαράκια ποὺ πηγαίνανε καὶ αὐτὰ στὶς δουλιές τους.

Στὴ δευτέρῃ ἀπὸ τὸ τραμ στάση ἀνέβαινε μιὰ μ-